

УДК 39(=161.2)(092)

DOI 10.32461/2226-3209.1.2025.327963

Цитування:

Сиваш І. О. Етнодизайн у збереженні національної історико-культурної спадщини (на прикладі творчості майстрів самчиківського розпису). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2025. № 1. С. 254–259.

Сиваш Ілона Олегівна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-7060-5350>
ilona.syvash@ukr.net

Syvash I. (2025). Ethnodesign in the Preservation of National Historical and Cultural Heritage. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 254–259 [in Ukrainian].

ЕТНОДИЗАЙН У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ МАЙСТРІВ САМЧИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ)

Метою статті є з'ясування можливостей етнодизайну у збереженні національної історико-культурної спадщини. **Методологія дослідження** базується на історичному, аналітичному і семіотичному методах дослідження. **Наукова новизна** полягає у дослідженні потенціалу етнодизайну у збереженні історико-культурної спадщини України під час російсько-української війни через символічний код українського народного мистецтва.

Висновки. Під час воєнних конфліктів історико-культурна спадщина зазнає втрат. В однаковій мірі нині в Україні під час повномасштабної війни під загрозою знаходиться як матеріальна, так і нематеріальна спадщина. Оскільки в об'єктах етнодизайну у поєднанні традицій та новаторства через знаки і символи втілюються культурні традиції українського народного мистецтва, етнодизайн може стати засобом збереження і популяризації національної історико-культурної спадщини. Доведено, що художньо-проектні практики етнодизайну дозволять по-новому впроваджувати у життя суспільства національні культурні надбання, що сприяє самоідентифікації українців. Звернення до традиційного мистецтва стає об'єднуючим фактором, адже через об'єкти історико-культурної спадщини встановлюється зв'язок між різними верствами суспільства, що сприяє консолідації українців. Також сучасні дизайн-розробки здатні зацікавити людей і через демонстрацію культурних кодів та символів сприяти збереженню національної історико-культурної спадщини.

Ключові слова: знак, історико-культурна спадщина, етнодизайн, народна культура, орнамент, самчиківський розпис, символ.

Syvash Ilona, Candidate of Art Criticism, Associate Professor at the Department of Graphic Design, National Academy of Culture and Arts Management

Ethnodesign in the Preservation of National Historical and Cultural Heritage

The purpose of the article is to find out the possibilities of ethnodesign in preserving the national historical and cultural heritage. **The research methodology** is based on historical, analytical and semiotic research methods. **The scientific novelty** of the article is to investigate the potential of ethnodesign in preserving the historical and cultural heritage of Ukraine during the Russian-Ukrainian war through the symbolic code of Ukrainian folk art. **Conclusions.** During military conflicts, historical and cultural heritage suffers losses. Today, in Ukraine, during a full-scale war, both tangible and intangible heritage are under threat. Since in ethnodesign objects, the combination of traditions and innovation through signs and symbols embodies the cultural traditions of Ukrainian folk art, ethnodesign can become a means of preserving and popularising the national historical and cultural heritage. It is proved that the artistic and design practices of ethnodesign will allow to introduce national cultural heritage into the life of society in a new way, which will contribute to the self-identification of Ukrainians. Turning to traditional art is becoming a unifying factor, as objects of historical and cultural heritage establish a connection between different segments of society, which helps to consolidate Ukrainians. In addition, modern design developments can interest people and, through the demonstration of cultural codes and symbols, contribute to the preservation of the national historical and cultural heritage.

Keywords: sign, historical and cultural heritage, ethnodesign, folk culture, ornament, samchykivka painting, symbol.

Актуальність теми дослідження. Нині під час повномасштабної війни в Україні захист і збереження історико-культурної спадщини є винятково важливим завданням. Варто

наголосити на тому, що під загрозою знищення в однаковій мірі знаходиться як матеріальна, так і нематеріальна спадщина. Оскільки завдяки об'єктам етнодизайну поєднуються

традиції і новаторство через знаки та символи, втілення культурного змісту українського народного мистецтва набуває нового сенсу саме через етнодизайн з його потужними можливостями. Тож етнодизайн може і має стати засобом збереження і популяризації національної історико-культурної спадщини. А відтак його потенціал у збереженні історико-культурної спадщини України під час російсько-української війни через символічний код українського народного мистецтва потребує наукового дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Роль етнодизайну у збереженні національної історико-культурної спадщини в сучасному контексті розглядається вперше. Для розгляду даного питання важливим є те, що, будучи предметом аналізу низки вітчизняних науковців, етнодизайн у своїх творах широко відображає культурні надбання українського народу [7]. Зокрема, І. Бондар наголошує, що етнодизайн є формою збереження образів народного мистецтва в умовах глобалізації [3]. На думку М. Близнюка однією із тенденцій сучасного суспільства є звернення до культурно-історичних витоків, в свою чергу дизайн, створений на основі етнокультурних мотивів стає світовим трендом [2]. Також завдяки етнодизайну у населення України формуються питомо українські риси у сучасній візуальній культурі, що сприяє самоідентифікації та консолідації української нації [7]. Ці чинники стають ключовими у використанні етнодизайну для збереження історико-культурної спадщини України під час повномасштабної російсько-української війни.

Мета дослідження – з'ясування можливостей етнодизайну у збереженні національної історико-культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Нині увага до захисту як матеріальної, так і нематеріальної культурної спадщини, зокрема мови, релігії, самобутності, традицій, цінностей, творчості і культурно-історичних засад згуртованості спільноти є важливою частиною вирішення питання збереження історичної пам'яті і формування національної ідентичності [4]. Варто погодитись із думкою В. Притулюка, що у нинішніх умовах російської агресії, яка є глобальною загрозою українській державності, державна політика у сфері культурної спадщини постає одним із важливих елементів забезпечення національної безпеки України. Матеріальні об'єкти культурної спадщини разом із духовними цінностями українського народу, виступають ключовими основами подальшого процесу єднання і консолідації

сучасного українського суспільства, адже сприяють формуванню спільної історичної пам'яті і національної ідентичності що в умовах російсько-української війни. З початком російського вторгнення відбуваються численні порушення міжнародного права щодо охорони та збереження культурної спадщини, адже в Україні масово знищуються та незаконно вивозяться культурні цінності [5, 109].

Намагання знищити різні прояви української нематеріальної культурної спадщини росією на території України є грубим порушенням Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини. За оцінкою експертів ООН спробою стерти українську ідентичність є напади РФ на українські культурні символи та культурні ресурси [10]. Та знакові візерунки й українські орнаменти, ставши етнокультурними мотивами постійно присутні у багатьох сферах життя українців, зокрема на продуктах харчування (для підкреслення традиційної технології їх виробництва), на промислових товарах (для відбитку національної своєрідності), на продукції, пов'язаній з національними особливостями України (для представлення держави на міжнародних виставкових, спортивних, культурних заходах). Тож, на думку М. Близнюка дизайн, створений українськими митцями на основі етнокультурних мотивів стає не тільки світовим трендом, а й засобом такої соціокультурної організації суспільства, де духовно-культурний розвиток кожної особистості стає системним. В умовах російсько-української війни актуальність звернення до проблеми національної самоідентифікації набуває нових сенсів, адже зміни у сприйнятті, осмисленні та впровадженні національних культурних надбань і регіональних особливостей до художньо-проектної практики дозволяють по новому підійти до питання збереження і популяризації національної культурної спадщини [2, 28].

Етнодизайн пробуджує зацікавлення національною архаїкою, та, як вважає І. Бондар, він здатен не тільки сформувати візуальний досвід сучасної людини, а й визначити національний стиль мислення, навчити чуттєвого освоєння сучасного предметного середовища. Нині в межах концептуально-змістовного значення домінуючим стає символічне значення речі для її потенційного споживача. В об'єкті етнодизайну виявляються знакові і символічні функції, та й сам об'єкт розглядається як символ і втілення певних

соціально-культурних ознак і цінностей. За такого підходу створюється вже не тільки сама річ, утворюються її можливі ціннісно-сміслові зв'язки з людиною. Тож необхідним стає осмислення символічних, естетичних, культурних якостей дизайн-процесу та його складових, коли традиційні елементи та форми переносяться у життєвий простір людини, співвідносячи свої яскраві ознаки з новими об'єктами, пропонуючи новий підхід та виявляючи знайомий контекст у новому трактуванні [3, 198].

Наприклад, самобутній яскравий колорит народного мистецтва Хмельниччини передається з покоління у покоління не тільки завдяки народним пісням, переказам, обрядовим дійствам, танцям, а й у творчому доробку подільських майстрів та умільців. Одне з чільних місць тут належить майстрам самчиківського розпису, які багато десятиліть працюють у селі Самчики у Старокостянтинівському районі, створюючи унікальні орнаментальні панно, картини і замальовки. Наказом Міністерства культури України від 4 липня 2019 року № 510 самчиківський розпис було включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Глибинне вивчення і поєднання історії, орнаментики, кольорових гам, символіки подолян і волинян – це саме те, чим займається вже не одне покоління самчиківців. Ще здавна в окремих селах південно-східної Волині, що межували з Поділлям, а особливо у селі Самчики, майстри розмальовували свої оселі рослинними орнаментами, які вважались оберегами. Але з часом традиція розпису майже зникла і відродилась лише у шістдесятих роках минулого століття завдяки відомому на Хмельниччині і за її межами етнографу, художнику, майстру народного мистецтва, заслуженому майстру народної творчості України О. Пажимському. Саме він зі своїми однодумцями створив у Самчиках дитячу школу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва і дав друге дихання самчиківському розпису [6].

Нині самчиківським орнаментом розписані хати, зупинки громадського транспорту, навчальні заклади (рис. 1). Самчиківський розпис набув популярності не тільки у Хмельницькій області. Ним зацікавились відомі майстри, художники і пересічні громадяни всієї України. Також основам самчиківського розпису навчають дітей в школах. Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і

мистецтва наразі є одним з тих закладів, що сприяє популяризації цього унікального виду мистецтва і робить все можливе, аби даний елемент національної культури України було включено до Всесвітнього переліку елементів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Рис. 1. Зупинка громадського транспорту в с. Самчики [6]

У 2021 році було видано навчально-методичний посібник «Самчиківський розпис», авторами якого є Т. Стан (заступник директора обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, заслужений працівник культури України) і В. Раковський (директор Самчиківської дитячої школи образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, майстер самчиківського розпису) [9].

Особливість самчиківського розпису полягає саме в оригінальності сюжетів в яких використовуються сюжети з української народної творчості, зокрема колядок, щедрівок, казок. Самчиківський розпис схожий на гобеленовий, виконується великим зубчастим малюнком з активним заповненням площини крупними масивними елементами, що членуються за допомогою контрастних або супідрядних кольорів. Йому притаманний мотив вигнутого пера, зубчастого листа, язички пелюсток квітів, враження недбалості у вигнутих лініях візерунків, що є своєрідними складниками художньої мови майстрів самчиківки.

Основна тематика цього розпису – рослинні мотиви у найрізноманітніших їх інтерпретаціях. Кожен орнамент мав свою назву, за якою його одразу можна було розпізнати. Найчастіше в роботах авторів самчиківського розпису зустрічаються барвінок, соняхи, рожа, колоски, маки, дзвоники, ягідки, бруньки, калина, гілочки. На малюнках квіти зі знайомих і звичних раптом стають казковими, фантастичними рослинами,

набувають неперевершеного українського колориту (рис. 2) [8].

Рис. 2. Робота заслуженого майстра народної творчості України О. Пажимського «Гончарики» [8]

Одним з найулюбленіших і найпоширеніших орнаментів є зображення вазону як символу світобудови, «дерева життя», як його розуміли в давнину наші предки. Це казкове дерево, в основі якого може бути писанка як символ початку роду або жолуді, з яких дерево проростає. Стовбур дерева символізує продовження життя та роду. Біля нього чи у кроні дерева часто зображують пташок, які є невід'ємними супутниками життя. Так рослинний орнамент органічно переплітається у розпису з елементами світу тварин.

Колірна гама самчиківського розпису також має сакральний сенс. У ній завжди є один об'єднувальний колір: зазвичай темний відтінок, який вирізнятиметься з-поміж інших. Часто використовується саме чорний колір – він розділяє два кольори, що містяться на картині поруч, та створює глибину. Червоний, синій, зелений, жовтий – головні кольори, що складають основу розпису. Додатково використовується також коричнева, рожева, фіолетова фарби. Як тло для своїх робіт частіше за все майстри використовують білий колір – символ чистоти, непорочності, краси, молодості та радості. Навіть якщо орнамент малюють на сірому, чорному або підсиненому тлі, білий обов'язково додають у основний орнамент – квіти, листя, тощо. Сам візерунок переважно виконують червоним кольором, що символізує повноту життя, енергію, свободу. Чорний додається для підкреслення орнаменту та підсилення інших кольорів [8].

Самчиківський розпис у своїй основі має площинний орнамент. Тобто кольори накладаються площинами (кольоровими плямами), але об'ємності немає. До його

сюжету входять елементи, кількість яких не перевищує семи. Найчастіше малюють найбільш відомих птахів – курку, півня, соловейка, гуску, лелеку, сороку, голуба, лебедів. Зустрічаються також і зображення тварин, які завжди були найбільше пов'язані з життям та побутом людей (собаки, коти, коні, лисиці, зайці, білки). Застосовують художники також і елементи, ширше притаманні писанкарству – стилізовані лапки, різки, кучері, хрести, смужки, зірочки, кривульки, крапки. Майстри самчиківського розпису додають до своїх робіт також і зображення людей, переважно козаків або гарних українок. Композиція орнаменту завжди чітка, складається з низу, середини, верхівки та завершення. Знизу розміщуються крупні елементи, які до верху малюнку стають все більш дрібними. Саме така будова робить завершену картину найбільш доступною і зрозумілою для сприйняття [8].

Митці самчиківської традиції розписують хати в селі, малюють картини, вчать майбутніх майстрів цій техніці та всіляко її популяризують. Традиційними матеріалами, які беруть майстри для своїх виробів, є паперові, дерев'яні та гіпсові поверхні. В роботі використовують акрилові фарби та гуаш. При використанні гуаші готові роботи після висихання покривають лаком, який майстри виготовляють за власним рецептом. Спершу олівцем малюють ескіз. Після того наноситься фарба, позначаються кольори, які будуть на картині. Основними фарбами наносять колір – від світлого до темного. Художник продумує сюжетну композицію: героїв малюнку та елементи, що їх оточують (рис. 3).

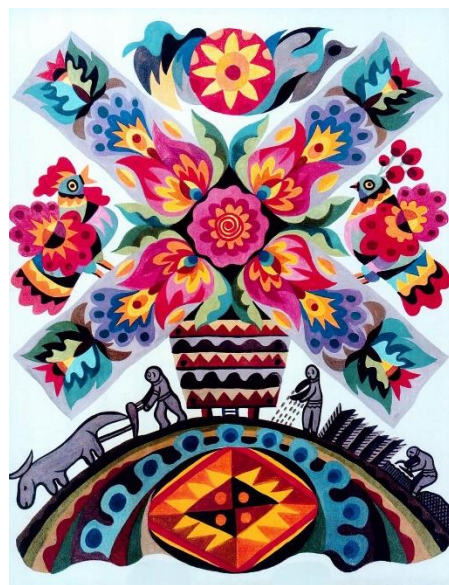

Рис. 3. Робота майстра самчиківського розпису В. Раковського «Сива давнина» [8]

У Самчиках функціонує дитяча художня школа традиційного народного мистецтва, постійно проводяться майстер-класи для усіх категорій населення, організовуються пересувні виставки, одна з яких до початку російсько-української війни охопила Наддніпрянщину, Полісся, Слобожанщину, Запоріжжя, Приазов'я та Причорномор'я. У жовтні 2018 року в Києві було презентовано проєкт «Нове Життя Самчиківського Розпису», реалізований за підтримки Українського культурного фонду в межах партнерства Мистецької ініціативи UAMAZE та Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтв [8]. А в період війни твори майстрів були широко представлені в Науково-дослідному інституті МОН України.

Отже, розпис, що спочатку використовувався для оздоблення будинків та інтер'єрів, перебрався в інші сфери та отримав нове життя в етнодизайні. Зокрема, майстри мистецької ініціативи UAMAZE (Amazing World of Ukrainian Art) використовуючи самчиківський розпис виготовляють унікальні і неповторні вироби на замовлення – еко-торбини, новорічні дзвоники, різдвяні кулі, писанки, підноси, тарілки, хустини та багато іншої сувенірної продукції, відбираючи якісну і безпечну сировину для створення виробів. Наприклад, в останній колекції було представлено патріотичні хустки (рис. 4).

Рис. 4. Біла українська хустка «Квітухий Тризуб» з натурального шовку (етнодизайн у стилі «Самчиківський розпис») [1]

Завдяки професійним майстрам і впливу етнодизайну на формування менталітету як кожного українця, так і всієї нації, самчиківський розпис як елемент нематеріальної історико-культурної спадщини вдалося ввести в оформлення українського патріотичного подарунка. Кожен з елементів

розпису має своє значення, зокрема, основним елементом цієї білої хустини є український Герб, що для багатьох українців є символом волі. Також на представлених у колекції українських хусток з самчиківським розписом наявні наступні символи: птахи – символ безсмертної душі, що є посланцями Бога на Землі; голуби – символ кохання; лелека – символ українського народу; жіночі фігури – символ охорони всього живого на Землі [1].

Висновки. Отже збереження і популяризація української історико-культурної спадщини, яка вже стала складовою національної безпеки під час російської агресії, завдяки особливостям етнодизайну має сформувані у людей відчуття приналежності до української нації через історичну пам'ять та історико-культурні цінності. В свою чергу художньо-проєктні практики етнодизайну використовуються для сприяння самоідентифікації українців і дозволяють повному впровадженню у життя суспільства національні культурні надбання. Тож звернення до традиційного мистецтва стає об'єднуючим фактором, адже через об'єкти історико-культурної спадщини, осмислені та оригінально втілені через практики етнодизайну, встановлюється зв'язок між різними верствами суспільства, що сприяє консолідації українців. Також важливим аспектом етнодизайну у сприянні збереженню історико-культурної спадщини є те, що сучасні дизайн-розробки з її елементами здатні зацікавити людей через демонстрацію культурних кодів і символів. Про це свідчить, зокрема, використання самчиківського розпису, включеного до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, у побутових речах та українських сувенірах.

Література

1. Біла хустина «Квітухий Тризуб». UAMAZE. URL: <https://uamaze.com.ua/shop/bila-khustyna-kvituchyj-tryzub/> (дата звернення: листопад 2024).
2. Близнюк М. М. Український етнодизайн – національний стиль та антиглобалізаційний вимір (педагогічний аспект). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2017. Вип. 57. С. 28–33.
3. Бондар І. Етнодизайн як форма збереження образів народного мистецтва в умовах глобалізації. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2020. №3(2). С. 192–201.
4. Культурна спадщина та національна безпека : аналітична доповідь / В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін. ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с.

5. Притулюк В. Охорона культурної спадщини як складник національної безпеки. *Літопис Волині*. 2024. Вип. 30. С. 109–112.

6. Самчиківський розпис включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. *Хмельницька обласна військова адміністрація*. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=63085> (дата звернення: грудень 2024).

7. Сиваш І. О. Мотиви етнодизайну в сучасній візуальній культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2. С. 131–138.

8. Сосніна О., Стан Т. Традиція декоративного розпису села Самчики. *Автентична Україна*. URL: <http://surl.li/mqehqd> (дата звернення: грудень 2024).

9. Хмельницький ОНМЦКіМ з радістю повідомляє про 3 нових видання. *Хмельницький обласний науково-методичний центр культури і мистецтва*. URL: <https://honmccm.com.ua/khmelnytskyj-onmtskim-z-radistiu-povidomlaie-pro-3-novykh-vydannia/> (дата звернення: грудень 2024).

10. Targeted Destruction of Ukraine's Culture Must Stop: UN Experts. 22 February 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/targeted-destruction-ukraines-culture-must-stop-un-experts> (дата звернення: листопад 2024).

References

1. White Scarf 'Blooming Trident'. (n.d.). UAMAZE. URL: <https://uamaze.com.ua/shop/bila-khustyna-kvituchyj-tryzub/> [in Ukrainian].

2. Blyzniuk, M. (2017). Ukrainian Ethnodesign – National Style and Antiglobalisation Dimension (Pedagogical Aspect). *Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 57, 28–33 [in Ukrainian].

3. Bondar, I. (2020). Ethnodesign as a Form of Preservation of Folk Art Images in the Conditions of Globalisation. *Demiurge: Ideas, Technologies, Design Perspectives*, 3 (2), 192–201 [in Ukrainian].

4. Potapenko, V. (Ed.). (2023). *Cultural Heritage and National Security: Analytical Report*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Prytuliuk, V. (2024). Protection of Cultural Heritage as a Component of National Security. *Chronicle of Volyn*, 30, 109–112 [in Ukrainian].

6. The Samchykivka Painting is Included in the National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine. (n.d.). Khmelnytskyi Regional Military Administration. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=63085> [in Ukrainian].

7. Syvash I. (2024). Motives of Ethnodesign in Modern Visual Culture. *National Academy of Culture and Arts Management Herald*, 2, 131–138 [in Ukrainian].

8. Sosnina O., & Stan T. (n.d.). Tradition of Decorative Painting in the Village of Samchyky. *Authentic Ukraine*. URL: <http://surl.li/mqehqd> [in Ukrainian].

9. Khmelnytskyi Regional Centre for Culture and Arts is Pleased to Announce 3 New Publications. (n.d.). Khmelnytsky Regional Scientific and Methodological Centre of Culture and Art. URL: <https://honmccm.com.ua/khmelnytskyj-onmtskim-z-radistiu-povidomlaie-pro-3-novykh-vydannia/> [in Ukrainian].

10. Targeted Destruction of Ukraine's Culture Must Stop: UN Experts. (22 February 2023). Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/targeted-destruction-ukraines-culture-must-stop-un-experts> [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.01.2025

Отримано після доопрацювання 05.02.2025

Прийнято до друку 12.02.2025